

КОНЦЕПЦІЯ СВОБОДИ У ПОЛІТИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ РЕЙМОНА АРОНА

У статті розглянуто розуміння Реймоном Ароном поняття свободи, що є однією з істотних компонентів європейського світобачення. Виявлено, що поряд із «свободою для» та «свободою від» Арон виділяє ще й «свободу-здатність» та «свободу-спроможність».

Реймон Арон (1905-1983) - відомий французький інтелектуал XX століття — філософ, соціолог, політолог, журналіст і теоретик міжнародних відносин. Ліберал за переконаннями, він був противником побудови будь-яких моделей «світлого майбутнього». За часів ідеологічного протистояння капіталістичної та соціалістичної систем він ще на початку своєї наукової кар'єри обрав позицію «заангажованого спостерігача» (*spectateur engagé*). Його кредо - «пізнати або зрозуміти мою епоху настільки чесно та прискіпливо, наскільки це можливо, ніколи не втрачаючи меж свого знання; та вийти за межі поточного перебігу, не задовольняючись, однак, роллю споглядача» [1, 64].

Така позиція надавала вченому можливість, з одного боку, вийти за межі обох ідеологічних систем і критикувати їх ззовні (втім, критикувати не в побутовому розумінні: «вишукувати недоліки», а в філософському - «піддавати аналізу») та дійти висновку, що у своєму крайньому прояві вони подібні радше одна до одної, ніж до споріднених, але більш поміркованих світоглядів. З іншого боку, мислитель міг уникнути заідеологізованості обох сторін: він був вільним від побудови абстрактних моделей «кращого майбутнього», але відкривати засоби поступового поліпшення ситуації, адже «прийдешнє саме не організовується у безумовно добрий лад, воно проживається своїми сучасниками, воно має різні варіанти розвитку, воно живить суперечності» [4, 12]. Суспільне життя для Арона було настільки багатовимірним та непередбачуваним, що по-

будова будь-яких моделей та алгоритмів їх досягнень неодмінно призводила б до банального спрощення і, як наслідок, — до нежиттєздатності.

Як істотні компоненти європейського світобачення поняття «свобода» та «приватна власність»¹ характеризують духовну й матеріальну сторону існування людини в соціумі. Як же концепцію свободи розвинуто у політичній філософії Реймона Арона? Поняття свободи вчений розглядав у нерозривній єдності з демократією, але не як політичним режимом, а як суспільним устроєм. Таке поєднання свободи та демократії було властиве батькам-засновникам Американської республіки. Згодом, вивчаючи Америку, його запозичив Алексіє де Токвіль. Проте в Європі ці категорії сприймали по-іншому: зовнішні прояви демократії не завжди відповідали її сутності, так само, як і прояви свободи: Наполеон III відновив загальне виборче право після державного перевороту і проголосив себе імператором [2; 4]. Надто вже часто в Європі проголошували, що не можна надавати «ніякої свободи її ворогам, що виправдовувало всі деспотичні зазіхання» [2; 4]. Досить часто поборники індивідуальних свобод закликали обмежити владу народу й зберегти деякі елементи Старого порядку через безладдя, яке спричинило постреволюційне загальне виборче право.

У розумінні поняття свободи Арон наслідує Токвіля, якому було властиве її широке бачення, сформульоване у праці «Соціальне та політичне становище у Франції до і після 1789 року» (1836): «Відповідно до сучасного демократичного і, якщо

¹ Можна назвати ряд інших понять, але вони або не мають стосунку до теми цієї статті, або є певним чином вторинними відносно названих.

бажаєте, правильного розуміння свободи, кожна людина здобуває від народження рівне і невід'ємне право бути незалежною від оточуючих у всьому, що її стосується, та розпоряджатися своєю долею якнайкраще» [2, 12-13].

Проте таку дефініцію свободи Арон характеризує як негативну й невизначену. Негативну в тому розумінні, що вона окреслює межу незалежності від втручання інших - «*freedom from*». Це «свобода-незалежність», яку Монтеск'є називав безпекою або відсутністю арбітрів, яка досягає своєї повноти тільки в умовах політичної свободи, за умов існування суспільства, що його зараз називають громадянським, витоки якого описав Токвіль у праці «Про демократію в Америці». Невизначеною названа дефініція є тому, що в ній немає критеріїв кордонів власне людини і того, що ми можемо називати порушенням приватного кола.

Слово «свобода» для Реймона Арона охоплює соціальні взаємовідносини, тобто стосунки між окремими індивідами або їх групами: «Один актор є вільним відносно іншого актора у своїй здатності робити те чи інше (це «те чи інше» вказує на визначений вибір, але не на вибір будь-чого): отже, соціальна свобода на мікрорівні містить водночас і свободу від, і свободу для» [2, 143]. Можливість обирати з-поміж двох дій, не маючи при цьому перешкод від інших і не будучи покараним за зроблений вибір, означає звільнення від залежності у відносинах з іншими у визначеній площині. Як приклад Арон наводить судження Фелікса Оппенгеймера: «Я вільний робити щось визначене за умови, що ніхто не заважатиме мені це робити, або я за це жодним чином не буду покараний, а також якщо ніхто не змушує та не зобов'язує мене це робити» [2, 143]. Звісно, цей принцип має поширюватися на всіх членів суспільного процесу без винятку. Отже, жоден член суспільства не є повністю й безмежно вільним порівняно з рештою, за винятком гіпотетичного припущення про можливість існування абсолютного тирана [2, 757]. Однак, оскільки Арон розглядає свободу не як ідеальний тип, а як концепт, нерозривно пов'язаний з демократією (у значенні суспільного устрою), він відкидає свободу тирана як таку, що не відповідає демократичній сутності свободи.

Підхід Арона відрізняється від позицій апологетів «чистого лібералізму», зокрема представників віденської школи економіки - Фрідріха фон Гайека, Карла Поппера та Людвіга фон Мізеса, які не визнавали холістичну природу людства і справедливість демократії як механізму, що забезпечує синтез свободи та рівності у най-

оптимальшому співвідношенні у суспільстві. Ф. фон Гайек у своїй «Конституції свободи» вбачає у свободі відсутність примусу, що внаслідок вільної конкуренції породжує права і буває виражена через закони, спільні й рівні для керівників та керованих. Арон стоїть на більш критичній позиції, яка полягає в тому, що жоден з критеріїв свободи сам по собі не може бути вирішальним, однак у сукупності всі вони передбачають ідеал суспільства, де держава залишала б індивідуальним ініціативам якнайширший простір для дій [3]. Надалі Арон підсилює свою критику, побоюючись, що в процесі глобалізації за бажання перемогти одразу ж (або якнайшвидше) суверенність держав-націй виникне небезпека тиранії - обмеження свободи одним світовим лідером.

Таке, сказати б, аналітичне визначення свободи Арон відрізняє від визначення політичного, яке у його сприйнятті є нерозривно пов'язаним з демократією не стільки у її політичному тлумаченні, скільки у розкритті її як форми суспільного устрою. Наприкінці життя Арон писав, що він «намагався виявити необхідний синтез двох форм свободи: сферу незалежності, надану індивідам, та засоби, які держава дає найбільш знедоленим громадянам, щоб ті були спроможні використати визнані за ними права» [1, 812]. Так він прагнув розв'язати антиномію формальної та реальної свободи в демократичному суспільстві, бо бути вільним щось робити ще не означає автоматично бути спроможним щось робити.

Неспроможність стає несвободою (*unfreedom*) тільки за умов, створених втручанням інших. «Без сумніву, хтось, хто не має здібностей або натхнення бути кандидатом у президенти, усе ж є вільним у своєму виборі бути ним чи не бути» [2, 144]. Арон критикує підміну поняття «несвобода» конкретного актора (регламентованої колом його приватних стосунків, моральними звичаями, чинними законами) поняттям «неспроможність» як наслідку браку засобів та ресурсів. Але Арон не стає на захист провіденційної держави. Він відкидає як догматизм ліберального штибу, що зводить роль держави до «нічного сторожа» і проповідує вільну конкуренцію у рамках аморфно-пасивної держави, так і демократичний догматизм, що наголошує на приматі інституцій, які мають забезпечити свободу-спроможність через значне підвищення ролі держави. Критерій свободи не може бути єдиним у визнанні суспільства більш чи менш вільним, адже міра впливу влади на функціонування суспільства також є важливим показником. Якщо ж послуговуватися лише визначенням свободи, то, за Ароном, «ми прийдемо

або до парадоксу пригнічення, що визнається легітимним в ім'я демократичної процедури, або до парадоксу звільнення, що встановлює пригнічення внаслідок відмови порівняння свобод, які втрачають одні, із свободами, які здобувають інші» [2, 158].

Отже, свобода як така ніколи не становила для Арона найвищу цінність. Вона є тільки за-

собом для досягнення демократичного устрою (демократичного, ще раз наголошу, у значенні суспільного ладу, а не форми правління), де духовні свободи та демократичні процедури захищають індивідів від влади та сваволі, забезпечують здобуття ними не лише свобод «від» та «для», але й «свободи-спроможності-щось-зробити».

1. Арон Р. Мемуары. Пятьдесят лет размышлений о политике.- М: Ладомир, 2002.- 874 с.
2. Aron R. An Essay on Freedom.- N.Y. and Cleveland: AN NAIL BOOK, 1970.- 162 p.

3. Aron R. Etudes politiques.- Paris: Gallimard, 1972.-410 p.
4. Aron R. Marxisme imaginaire. D'un saint famille l'autre.- Paris: Gallimard, 1970- (folio essais).- 350 p.

A. Novitchkova

CONCEPT OF LIBERTY IN POLITICAL PHILOSOPHY OF RAYMOND ARON

The article is dedicated to the perception by Raymond Aron of the notion «freedom», which is one of the principal components of the European consciousness. Besides «freedom for» and «freedom from» author differs «freedom-ability» and «freedom-capability».